

Din Eğitiminde Bilimsellik Meselesi Ya Da Apatetik Yanılgı

The Problem of Being Scientific in Religious Education or Apathetic Error

Öz

Din Eğitimi Bilim Dalı, din ve eğitim gibi iki farklı disiplinle ilgilenmektedir, herhalükârdâ insanı konu edinen bir bilimdir. Araştırmanın konusunu, Din Eğitimi alanındaki mevcut çalışmalarda farklı bilimsel yöntemler denenmiş olsa da, son çalışmalarda ekseriyetle nicel bilimsel yöntemlerin tercih edilmesi ve eleştiri oluşturmaktadır. Pozitivist bilimlerde esas olan gözlem ve deneydir, bundan dolayı ampirik bilim olarak adlandırılmaktadır. Genellikle doğa bilimlerinde uygulanan pozitivist bilimsel metodların sosyal alanlara uygulanmasında bazı problemler oluşturmaktadır. Zira insan söz konusu olduğunda birçok subjektif hususların da devreye girdiği bir alandan söz ediyoruz demektir. İnsanların his, duygu, düşünce, algı ve tutumları, ancak sözlü veya davranış olarak ortaya konulduğunda bilimin konusu olabilmektedir. İnsanın söz ile ifadeye dökmediği ve tecrübe olarak yaşadığı birçok duygu ve hislerini bilim adına ölçmemiz mümkün olmamaktadır. Bu sebeple pozitivist bilim anlayışına bazı itirazlar yapılmıştır. Bu itirazların başında sosyal bir varlık ve aynı zamanda iradeli olan insanın, nesne gibi ele alması gelmektedir. Bu çalışmanın amacı, pozitivist bilimsel bakış açısının, sosyal bilimlere uyarlanmasını tartışmaya açmaktır. Çalışmanın kapsamını, başta nicel yöntemler olmak üzere pozitivist bilimsel yöntemlerin Din Eğitimi alanına uyarlanmasının mahzurları oluşturmaktadır. Konularının büyük çoğunluğunu subjektif hususlardan meydana gelen Din Eğitimi biliminin, tamamen ampirik bir yaklaşımla ele alınıp bir sonuca varılması, bazı problemler içermektedir. Son dönemlerde Türkiye’de Din Eğitimi bilim alanında yapılan araştırmaların gün geçtikçe daha çok nicel araştırma metodlarına yönelmesi, beraberinde bu problemi de getirmektedir. Bu problemin giderilmesi, önemlidir. İnsanların doğadaki diğer varlıklar gibi ele alınması, ona cansız varlık muamelesi yapmak anlamına gelir. Cansız varlıklara, canlı muamelesi yapmak *apatetik yanılgı*dir; canlı olan insanlara cansız varlıklar gibi işlem yapmak ise *apatetik yanılgı* demektir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Pozitivist Yöntemler, Apatetik Yanılgı, Nicel Araştırma Metodları, Nitel Araştırma Metodları.

Abstract

The Religious Education Department deals with two different disciplines: religion and education. In any case, it is a science that deals with human beings. Although different scientific methods have been tried in current studies in the field of Religious Education, the subject of the research mostly revolves around the preference for and criticism of quantitative scientific methods in recent studies. Observation and experimentation are essential in positivist sciences, so it is called an empirical science. However, applying positivist scientific methods, which are generally used in natural sciences, to social fields creates some problems. This is because when it comes to people, we are dealing with an area where many subjective issues come into play. People's feelings, emotions, thoughts, perceptions, and attitudes can only be the subject of science when they are presented verbally or through behaviour. It is not possible for us to measure many emotions and feelings that people do not express verbally and only experience internally in the name of science. Therefore, some objections have been raised against the positivist understanding of science. At the core of these objections is the treatment of the human being, who is a social being, as an object. The aim of this study is to discuss the adaptation of the positivist scientific perspective to social sciences. The scope of the study consists of the drawbacks of adapting positivist scientific methods, especially quantitative methods, to the field of Religious Education. Dealing with the science of Religious Education, which mostly consists of subjective issues, with a purely empirical approach and reaching a conclusion, presents certain problems. The fact that research in the field of Religious Education in Turkey in recent years has increasingly focused on quantitative research methods exacerbates this problem. Resolving this problem is important because treating people like other creatures in nature means treating them as inanimate beings. Treating inanimate objects as living beings is a pathetic fallacy, and treating animate people as inanimate beings is an apathetic error.

Keywords: Religious Education, Positivist Methods, Apathetic Error, Quantitative Research Methods, Qualitative Research Methods.

Şakir GÖZÜTOK

Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı / Professor, Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Theology Department of Religious Education. sgozutok@yyu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7232-6729>, <https://ror.org/041jvzpb1>

*Bu çalışma 13-15 Mayıs 2022 tarihinde Konya/Türkiye’de düzenlenen 3. Uluslararası Din Eğitimi Kongresi’nde aynı isimle sunulan bildirinin genişletilmiş halidir. Makale olarak yayımlanması için Düzenleme Kurulu’ndan izin alınmıştır.

Makale Türü-Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 27.04.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 21.06.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 25.06.2023

Atıf/Cite as: Gözütok, Ş. (2023). Din Eğitiminde Bilimsellik Meselesi Ya Da Apatetik Yanılgı. *Turkish Academic Research Review*, 8 (2), 861-879.

Değerlendirme/Peer-Review: Ön İnceleme: İç Hakem (Editörler). İçerik İnceleme: İki Dış Hakem/Çift taraflı körleme. Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı-Turnitin/Yes-Turnitin.

Yayıncu/Published: Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Şakir Gözütok

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: turkisharr@gmail.com

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Ülkemizde Din Eğitimi, henüz genç sayılabilecek bir bilim dalıdır. Bu alanda araştırmalar yapan bilim insanları, gün geçtikçe daha olgun teorik yapı, muhteva ve felsefî çerçevenin oluşturulması, yeni donelerin elde edilmesi vs. hususunda özel gayret içerisindeyler. Konusu din ile insan olan bir bilim dalının, hem dini hem de insanı anlayabilmesi için meseleye çoklu bir bakış açısıyla yaklaşması gerekmektedir. İnsanın irade, duygu, his, heyecan, düşünce ve davranışlarının sürekli değişmesi, insan ile ilgili çalışmaları da zorlaştırmaktadır. Diğer ülkelerde olduğu gibi memleketimizde de bu arayışlar neticesinde, çeşitli bilimsel metotların denenmesine ve ortaya çıkan verilerle bilimsel alanın çerçevesinin çizilmesine gayret edilmektedir. Konu bu yönüyle ilk kez ele alındığından, daha önce bu hususta yazılmış bilimsel bir çalışmaya rastlayamadık. Bu bakımdan bu çalışma, Din Eğitimi Bilim Dalının bilimsel çalışmalarında uygulanacak bilimsel metotlar konusunda daha tutarlı davranmayı sağlaması bakımından önemlidir.

Günümüzde pozivist bilimsel yaklaşım, tabii ilimlerin dışında sosyal bilimlere de uygulanmaya çalışılmaktadır. Genel anlamda pozitivistler, mantıkçı pozitivistlerce geliştirilen bilimsel metotları kullanmaktadırlar. Mantıkçı pozitivistlerin, bilimle amaçladıkları şey, fizik ilmine vurgu yapmakla birlikte aslında doğa bilimleridir. Pozitivistlere göre mantık ise, Russel ve Whitehead'ın *Matematiğin Prensipleri*'nde (Whitehead & Russel, 1963) tavsiye ettikleri dedüksiyon metotlarıdır. Bilindiği gibi, mantıkî pozitivistlerin esaslarından birisi, *doğrulama* ilkesidir. Bu esasa göre, anlamlı her söz ya mantıkî olarak doğrudur, ya da deneyle doğrulanabilmelidir (Ataman, 2008). Doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında ilmi yönden bir metot birliğinin olmasının bir koşul olarak ileri sürülmesi, pozitivist yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Bu iddia, sosyal bilimlerin, gerçekte bilim sayılabilmesi için pozitivist bilimsel kanunlarla uyumu gerektirdiğini öne sürmektedir (Ataman, 2008). Bryant'a göre, yukarıdaki iddianın özellikle Otto Neurath tarafından savunulduğu bilinmektedir. Viyana Çevresi'nin çok övülen bilim dünyası anlayışının temelinde bu olgu vardı. Neurath tarafından hazırlanan, Hahn ve Carnap tarafından düzenlenen 1929 *Bilimsel Broşür*'de, bu konu yeterince açıktı. Buna göre, *bilimsel dünya* kavrayışı, *her şey* hakkında yalnızca ampirik sözcükler, matematik ve mantığın analitik ifadelerinden oluşmalıydı (Bryant, 1985). Çalışmamızın ana problemlerinden birini bu husus oluşturmaktadır.

Türkiye'de Din Eğitimi bilimsel açıdan ele alan araştırmacılar, iki farklı şekilde ele sınıflandırmaktadırlar. Birincisi, *Bilimsel-Antropolojik Yaklaşım* olarak kavramsallaştırılır; buna göre uygulamadaki dinin eğitimi değil, aksine *bilim* kavramı merkeze alınmaktadır. Bu anlayışın çıkış noktasını, *bilim, yapısı gereği objektif davranmalı ve evrensel olmalıdır* ön şartı oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma göre din eğitimi bilimi, bir bilimsel disiplindir. Bu durumda, bütün dinlerin eğitimlerini araştıran, hepsi için bilimsel bilgi üreten, ilke ve teoriler geliştiren bir bilim karşımıza çıkmaktadır. İkinci yaklaşım olan *teolojik yaklaşım* ise, eğitimi yapılacak olan hedef kitlenin taşıdığı dini mirası esas alır. Teolojik yaklaşım her inanan açısından kendi dinin eğitim bilimini öne çıkarmaktadır. Böyle bir anlama biçimi aslında eğitim tarihi ile de ilgilidir. Geçmişte din hakkında konuşan âlimler ve görüşler öne çıkmaktadır. Bazıları, teolojik yaklaşımın, anlam genişlemesine izin vermediğini (Altaş, 2022; Tosun, 2015) iddia etmektedir. Gerçekte ise felsefenin her dönem geliştiği ve yenilediği gibi dinî anlayışlar da yenilenir, genişler ve farklılaşır. O halde Din Eğitimi denilince, içinde yaşanılan memleket ve toplumun dini anlayışının öğretilmesi ve bunların davranışlara dönüşmesi için uygun metot ve tekniklerin uygulanması gerekir. Meseleyi bilimsel alana çekmek, konunun yalnızca bir yönüyle ele alınmasını gerektirir ki, meselenin bütünlüğü bakımından bu da her zaman eksik kalacaktır.

Burada vurgulanmak istenen nokta, insanların dış dünya veya kendileri hakkında bildikleri veya düşündükleri, kavramları ve hatta duyu algılarının bilim için asla nihai gerçeklik olmadığıdır(Hayek, 1964). Bu sebeple bilimsel metotlarla genelde sosyal bilimler ve özelde dinî ilimlerin tamamının incelenip kesin sonuçlarının belli ölçütler ve veriler içerisinde ortaya konulmasının zor ve hatta bazen mümkün olmamaktadır. Türkiye’de son dönemlerde Din Eğitimi Ana Bilim Dalı alanında yapılan bilimsel çalışmaların gittikçe nicel metotlarla ele alınmaya başlanması, bu bakımdan söz konusu bilim dalı bakımından ileride ciddi problemlere sebebiyet vereceği düşünüldüğünden, bu husus çalışmanın alt problemini oluşturmaktadır.

Doğa bilimleri için geliştirilen metotlarla sosyal meselelerin ele alınması, düşünüldüğü kadar kolay olmamaktadır. Bu çalışmada bu husustaki problemlerin neler olduğuna işaret ederek, özellikle Din Eğitimi bilim dalında pozitivist bilimsel yöntemlerin uygulanırlığı tartışma konusu yapılacaktır. Bir nevi pozitivist metotların sosyal bilimlerde uygulanmasının eleştirisini de ihtiva edecek bu çalışma, modern bilimsel metotlara bir başkaldırı olarak düşünülmemelidir.

Burada söyleyeceğimiz hiçbir şeyin, bilimin yöntemlerine ve kendi özel alanlarına karşı gelmediğini veya onların değeri konusunda en ufak bir şüphe meydana getirmeyi amaçlamadığını hemen belirtmeliyiz. Bu noktada herhangi bir yanlış anlamayı engellemek için, ilgili ve ilgisiz araştırmaların bilimsel yöntemlerinin ve bilimsel dilinin olduğu gibi taklit edilmesiyle ortaya çıkan *bilimselcilik* ya da *bilimsel önyargıdan* da söz edeceğiz. Ama şunu da belirtmemiz gerekir ki şüphesiz bilim adamıyla sıradan insanların meselelere yaklaşımı farklı olacaktır ve olmak zorundadır. Bir fizikçi mıknatısla, *manyetik momentini* ölçmek ister; sokaktaki adam ise, dökülen iğnelerini toplamak için kullanır. Keza bir patlama olduğunda sıradan insan parmaklarıyla kulaklarını tıkarken, bilim insanı sesin desibelini ölçer(Standen, 1997). Meseleleri mutlaka bilimsel yaklaşımla ele almak ve bilimsel metotlarla incelemek zorundayız. Ancak bilim denilince ortada sadece pozitivist bilimlerin olmadığını, farklı metotların da denenmesi gerektiğini ifade ediyoruz. Amacımız, Din Eğitimi alanında yapılan çalışmaların salt nicel metotlara hasredilmeye veya çoğunlukla bu metotla ele alınmaya başlamasının, Din Eğitimi alanının bizzat kendisi ve alanın konusu olan insanı anlamada yetersiz olduğunu ortaya koymaktır.

Çalışmamızda sebepten sonuca gitme ve sonuçtan sebebe ulaşma ile birlikte karşılıklı ilişki metodu ve analiz metotları kullanılmıştır. Ayrıca eleştirel bir yaklaşım metodunu benimsediğimizi de ifade etmeliyiz. Öncelikle günümüzde sosyal bilimler alanında kullanılan ve neredeyse bütün ilmi alana hükmeden ve popüler olan pozitivist bilimin kendisi ve ilkelerinden kısaca söz ettikten sonra asıl konuyla ilgileneceğiz.

1.Bilimin Gerçekliği

Bilim, uygun şekilde düzenlenmiş ve sınıflandırılmış herhangi bir konunun bilgisi olarak tanımlanır. Bir kimse, bir şey hakkında pek çok hakikati bilebilir, ancak kişi bilgisini bir sistem veya plana göre düzenlemezse, buna bilimsel bilgi denilemez(Fall, 1920). Bu yüzden bilimsel bilgi öncelikle çeşitli sınıflandırmalarla bilgiyi kategorize eder. Bundan hareketle de, bilimsel yöntemler denilen esaslar belirlenir. Bilimsel yöntemin özü ve esası, hipotezler kurarak onları deneylerle sınamaktır. Bunun yanında bir konunun bilimsel açıdan ele alınabilmesi için; akla uygun olması, gözlemlenebilmesi, tekrarlanabilmesi, genel tanım ve kurallara varılabilmesi gibi bazı şartları da taşıması gerekir.

Pozitif bilimlerde öne çıkan husus deney ve gözlemdir; bu sebeple genellikle *ampirik bilim* olarak anılmaktadır. Fen bilimlerinde fizikî doğanın; sosyal bilimlerde ise, toplumsal yapının işleyiş kurallarını öğrenmek ve açıklamak, bunların yasalarını bulmak ve gelecekte olabilecek gelişmeleri önceden tahmin edebilmek, buna

göre planlamalar yapmak pozitivist bilimin gayesidir(Bayhan, 2016). Modern bilim, daha çok pozitivist felsefenin şekillendirdiği ilkeler etrafında gelişmiştir, buna bağlı olarak ortaya koyduğu sonuçların kesin olduğuna inanılmaktadır. Pozitivist bilimler içerisinde tek uygun ve tartışmasız dil olarak matematiğin ortaya koyduğu rakamlar kabul edilmektedir. Matematik, bilimsel ilişkiler dışında hiçbir özelliği olmayan öğeler arasındaki ilişkilerin kompleks durumlarını tanımlamak için geliştirilen disiplindir(Hayek, 1964). Matematiğin diğer bilimlere uygulanması ile onların da kesin sonuçlar elde edebileceği düşünülmektedir. Bu sebeple yakın ilişkilerinden dolayı fizik ilmi de gerçek ve kesin olana en yakın sonuçlar veren ilimler arasında sayılmıştır.

Haklı olarak adlandırıldığı gibi, *bilim demagogunun* prototipi olarak kabul edilen Lord Francis Bacon'dan tutun Auguste Comte'a, oradan günümüzün fizikçilerine kadar, doğa bilimleri tarafından kullanılan belirli yöntemler geliştirildi. Tıpkı Francis Bacon'un Kopernik Astronomisine karşı çıkması ve Comte'un, fenomenlerin mikroskop gibi araçlarla çok küçük bir şekilde araştırılmasının zararlı olduğunu ve pozitif toplumun ruhsal gücü tarafından bastırılması gerektiğini iddia ettiği gibi. Bilim, dolayısıyla bu dogmatik tutum, bu tip insanları kendi alanlarında o kadar çok yanıltmıştır ki, ilham aldıkları alanların uzağında kalan sorunlar hakkında görüşlerine bazılarınca çok fazla saygı göstermeğe gerek kalmamıştır(Hayek, 1964).

Şu da bilinmelidir ki, bilimsel görüşten farklı olarak bilimin kendisi bile ön yargısız değildir. Bilimsel bir konuyu ele almadan önce, onu araştırmanın en uygun yolunun ne olduğunu bildiğini iddia eden bilim adamının *çok önyargılı bir yaklaşımı* (Hayek, 1964) söz konusudur. İyi bir doğa bilimci ve anatomist olan Huxley dahi, "Bilim, kültürün bir parçasını oluşturur ve hem sıkı bir zihin eğitimi sunar hem de ulusun refahına vazgeçilmez bir katkıda bulunur"(Huxley, 1896) demektedir. Pozitif bilimleri inceleyen bilim adamının araştırmalarına, kişilik özellikleri, inançları, düşünce tarzı, bilinçaltı ve algılama gücü gibi bazı psikolojik etkiler katılır(Kneller, 1997). Mesela fen bilimlerinde evrim konusundaki çalışmalarıyla bilinen Darwin'in, yükselme dönemini yaşayan *Laissez-Faire kapitalizminin* dünya görüşünden ve ideolojisinden etkilendiği(Kneller, 1997) ifade edilmiştir. Kesin sonuçlar ortaya koymaya çalışan bu tür bilimlerde yukarıda birkaçı ifade edilen etmenler bilim insanını yönlendiriyorsa, bir kısmının normatif değerler barındıran sosyal bilimlerde, araştırmacıyı çok daha fazla etkileyecektir. Şüphesiz bu da varılan sonucun objektifliğini tartışma konusu yapacaktır.

Bilimlerin kesin sonuçlarla karşımıza çıkması matematik ve fizik bilimidir. Fizik bilimine göre, herhangi bir nesne, herhangi bir yerde, her zaman birbirlerini çekerler. Fizik bize çekim kuvvetini, hızını ve durumunu izah etmekle yeterli görülebilir, ancak burada da pozitif bilim olarak fiziğin yetersiz kaldığı konular vardır. Mesela herhangi bir uzaklıktaki iki nesne arasında var olan boşluğu dolduracak hiçbir şey yokken, bu "çekim" in nasıl mevcut olduğu konusu bir muamma olarak kalmaktadır(Standen, 1997). Keza maddenin temel yapısını oluşturan atomun içinde sürekli hareket halinde olan elektronun ilk hareketini nereden ve nasıl aldığını da halâ pozitif bilim izah edilebilmiş değildir. Bunun yanında fizik biliminde de, *Belirsizlik İlkesi* mevcuttur. Bu ilke bile tek başına pozitif bilimlerin her konuda kesin sonuçlar elde edemeyeceğinin delilidir.

Pozitivistlere göre modern bilim, temelde *olgularla ilgili önermelerle* uğraşmaktadır ve daha sonra bu önermeleri deney yoluyla gerçekliğini ispatlama yoluna gitmektedir. Bu sebeple de genel yaklaşımla hayatın, özel bakışla da algılamanın *şeyleştiğini* varsaymaktadır. Pozitivist bilim insanları, bundan hareketle dünyaya bir *olgular* ve *nesnel* kümesi olarak bakmaktadırlar. Halbuki *olgunun* kendisi bile bir *üründür*(Horkheimer, 1998). Pozitivistlere göre bilimsel yöntem olarak nicel metotlarla kesinliği ortaya konulan olgular, alttaki gerçekliği ortaya çıkarmak yerine yüzeydeki görüntüleri tespit etmektedir. Şayet bir kavram hizmet ettiği ideal doğrularını,

akıldışı sosyal süreçleri esas alıyorsa, o kavram zaten bir doğruluk ölçütü olamaz(Horkheimer, 1998). Buna göre bir bilginin doğru sayılabilmesi için, kesin sonuçlar veren matematiksel verilerle ifade edilmesi gerekmektedir.

2. Din ve Ahlâk Bir Bilim Olarak İncelenebilir mi?

Bilim insanları arasında, subjektif alanlara sahip din, ahlâk ve değer gibi konuların ilmin konusu olup olamayacağı hususunda fikir birliği yoktur. Biz burada bu konuda böyle bir fikir ayrılığının olmadığını varsayarak konuyu ele almaya çalışacağız. Yukarıda pozitif bilimlerin içinde matematikten sonra en kesin sonuçlar veren fizik biliminde bile *Belirsizlik İlkesinin* yanında, cevabı bulunamayan birçok konunun mevcut olduğunu ifade etmiştik. Basit bir iki örnekte gösterdiğimiz gibi, matematik ve fiziğin de kesin olarak belirleyemediği alanlar mevcutsa, birçok subjektif konuyu ihtiva eden sosyal bilimler ve hele hele dinî konularda kesin veriler elde etmenin zorluğu açıktır. Sosyal bilimlere konu olan insandır ve insan da irade sahibidir, dolayısıyla insan davranışlarını önceden kestirmek çoğu zaman mümkün olmayabilir. Sosyal bilimlerde istatistikî veriler ortalama davranışları tespit edebilir, ama fertlerin yapacaklarını belirlemede yetersiz kalacaktır. Antony Standen haklı olarak soruyor: “1920 yılı dolaylarında, Adolf Hitler adlı karanlık bir asker eskisinin davranışını kestirebilen bir sosyal bilimci çıktı mı(Standen, 1997)?” Elbette bunu önceden kestirmek mümkün değildir, çünkü her insan standart davranışlar ortaya koyamaz ve dolayısıyla ileride hangi duygularla hangi davranışı ortaya koyacağı da kestirilemez.

Bilim dünyası, aslında, farklı duyu algıları, bunlara bağlı kompleksler arasındaki bağlantıları izlememizi sağlayan bir dizi kuraldan başka bir şey olarak tanımlanamaz. Ama mesele şu ki, algılanabilir fenomenlerin uyduğu böyle tekdüze kurallar oluşturma girişimleri, aynı anda algılayabildiğimiz doğal birimleri ve verili varlıkları, böylesi *sabit duyu nitelik komplekslerini* tespit edemez. Onların yerine, yalnızca *aynı şeyin* farklı koşullarda ve farklı zamanlarda elde edilen duyu algıları açısından tanımlanabilen yeni varlıklar, *yapılar* yaratılır, bu şeyin bir duyunun bir anlamda aynı kaldığı varsayımını ima eden bir prosedür kabul edilir, halbuki algılanabilir tüm özellikleri değişmiş olabilir(Hayek, 1964).” Böylece bilimsel metotlar biraz da zorlanarak duyumsal alanın bir ölçütü olarak ortaya konulur.

Sosyal bilimlerde Durkheim ve ardından Weber’in öncülüğünde sosyolojiye uygulanan pozitif bilim ilkeleri, akabinde diğer sosyal bilimlere de uygulanmaya başlanmıştır. Bunlardan biri de subjektif konuları barındıran psikoloji bilimi olmuştur. Psikolojinin bazı konuları ahlâk, eğitim ve dinle ilişkili olduğu için buradaki tecrübe bizi de yakından ilgilendirmektedir. Konu ile ilgili Oruç ve Yıldız’ın şu tespitleri önemlidir: Modern psikoloji ve eğitim araştırmalarında dinin sürekli ihmal edilmesi yahut görmezden gelinmesi yanında, dinin tek yönlü bir şekilde ele alınması problemi var olagelmıştır. Özellikle psikoloji alanındaki çalışmalarda açık şüpheli bir ihmal (a suspicious neglect) görülür. 1950-1970 yılları arasında yazılan psikoloji kitaplarında neredeyse dine hiçbir atıfta bulunulmaz. 1980’lerden sonra bazı dini açıklamalar olsa da bunlar daha çok spekülasyon ve bazı aşırı sapkın dini temalı olaylarla ilgili olmuştur. Bu durum dine yönelik antipatinin açık bir göstergesidir. Bu tutumun çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerden biri Amerika merkezli psikoloji akımının pozitivist görüşün egemenliği altında olmasıdır. Bu yaklaşıma göre bütün dini açıklamalar felsefi olarak anlamsızdır. Sadece yeni sosyal bilimler, fizik ve biyoloji bilimiyle uyumlu olarak, insanı korku ve ızdıraptan korur. Daha önce dinlerin karşıladığı ihtiyacı artık içerisinde psikolojinin de olduğu yeni sosyal bilimler karşılayacaktır. İşte psikolojideki bu yaklaşım akademik alanda çalışan kişileri oldukça etkilemiştir. Bu yüzden geleneksel dini argümanlar modern psikoloji çalışmalarının dışına itilmiştir(Oruç, Yıldız, 2019).

Stephen Toulmin, ilmi bir sonuca varmak için şartlarını önceden arzu edilen şekilde tertiplenen tecrübelerle müracaat edildiğini, oysa ahlâkî bir karar hakkında ilmi tecrübenin vereceği imkânlardan mahrum olduğunu, söyler. Gerçekte bu kusur, yalnızca ahlâkî hükümler için değil, bütün insanî ilimleri için geçerlidir. Değişkenleri istenildiği gibi kullanılmayan sosyoloji veya psikoloji ilim sayılırsa, ahlâk da ilim sayılmalıdır. Halbuki ahlâkın ilim kabul edilmeyişinin temel nedeni, onda objektif unsurlara indirgenemeyen bir subjektifliğin olmasıdır. Ahlâk konusunun, psikolojiden ve felsefeden ayrıldığı yer de burasıdır(Güngör, 1993). Elbette birçok ortak konuları olması hasebiyle ahlâk için öne sürülen gerekçeler, olduğu gibi bir çok dinî konular hakkında da ileri sürülebilir.

Psikolojiyi tamamen pozitivist bir bilim gibi ele alınma geleneğinin Freud ile başladığı bilinir. Oysa Freud'un ortaya koyduğu bütün düşünce, deneyden yapılan akılcı çıkarımlarla değil, gözlemlerindeki *anlayışa* dayanmaktadır. Freud'un ortaya koyduklarının, sıkı bilimsel yöntemin insan ruhu hakkında söyleyebileceği herhangi bir şeyden çok daha aydınlatıcı olmasının nedeni budur. Deneysel olmayan bu düşüncelerin bir kısmı, sanki deney ortamında doğrulanmış gibi psikologlar ve sıradan insanlar tarafından aynı şekilde kabul edilir(Standen, 1997). Thomas Szasz da hem psikiyatri hem de psikolojinin Aydınlanma ve modernitenin yan ürünü olduğunu söyler(Szasz, 2013).

Pozitivist yaklaşımdan hareketle din ve ahlâkın bilimin konusu olamayacağı iddiası ilk kez yine bir pozitivist olan Auguste Comte tarafından itiraza uğramıştır. Çünkü Auguste Comte, icat ettiği *insanlık dininde* bazı ahlâkî esaslara ihtiyaç duyunca, ahlâkî da, ilimler sınıfına dahil etmek mecburiyetinde kalmıştı. Özellikle Morley, Durkheim, Spencer da, August Comte'un bu anlayışından etkilenmişlerdir.

Daha dar anlamda (ahlâk bilimleri olarak tanımlanan) sosyal bilimler, insanın bilinçli ya da yansıtılmış eylemiyle, kişinin kendisine açık olan çeşitli yollar arasında seçim yaptığı eylemlerle ilgilidir. Bu tür eylemlerin *neden* veya *niçin* olduğunu söyleyen dış uyarıcı, elbette tamamen fizikî kavramlarla tanımlanabilir. Ancak bunu insanî aksiyonları izah etmek gayesiyle yapmaya çalışmak, konu hakkında bilinenden daha azıyla sınırlanmış olur. Diğer *şeyler*le ilişkili olarak benzer davranan iki şey bulduğumuzdan değil, bize aynı göründükleri için, diğer insanlara da aynı görünmelerini bekleriz. İnsanların, tüm nesnel testlere göre farklı olan dış uyaranlara aynı şekilde tepki vereceklerini ve belki de fiziksel olarak özdeş bir uyarana, farklı şartlarda tamamen farklı bir şekilde tepki göstereceklerini biliyoruz. Diğer insanların çeşitli şeylere tıpkı bizim gibi veya farklı muamelede bulunmalarını bekleriz. Bu çıkarım, kural olarak diğer insanların (her zaman olmasa da, örneğin renk körü veya deli değilse) duyu izlenimlerini bizim yaptığımız gibi sınıflandırdıkları deneyimine dayanmaktadır(Hayek, 1964). Bu tür eylemlere neden olan dış uyaran, her ne kadar fiziksel terimlerle de tanımlanabilirse de, bunu insan davranışlarını açıklamak amacıyla yapmak doğru değildir.

Eğitim bilimiyle yakın ilişkisi olan psikoloji ilmi, Yunancadan ruh (psychi) kavramından türetilmiş bir kelimedir. Gerçekte psikoloji, ruhu inceleyen bilim olduğunu ileri sürmesine rağmen, psikologların hâlâ ruhun ne olduğu ile ilgili bir bilgileri yoktur. Sadece dışa vuran bazı duygu ve davranışları ele almaya çalışırlar. Son zamanlarda gelişen klinik psikoloji ilmi, işi neredeyse tamamen laboratuvara indirgemıştır. Elbette burada elde edilen ciddi ve yararlı sonuçlar vardır ama bu deney tüpü sanatkarlarının, insanın kendisini, insanın ruhunu ve bunlara bağlı diğer bütün olguları tamamen çözdüğünü kimse iddia edemez. Antony Standen haklı olarak, fizikçilerle beraber hareket eden biyologlarla aynı metotları takip eden psikologlar, ne mal olursa olsun kendilerini nesnel olmak zorunda hissederler. Bunun için de insanı, sanki kendileri insan değilmiş gibi dışarıdan bir yolla incelerler(Standen, 1997), demektedir. Oysa bir şeyin bilimsel olabilmesi için, bilimsel verilerle doğrulanabilen

gözlem ve deneye konu olmalıdır. Deneysel verilerle açıklanamayan şeyler bilimin parçası(Uslu, 2013) olamazlar. Halbuki hayatımızdaki yaşadığımız bazı duygu ve heyecanlar, yalnızca bir kez yaşanmıştır ve deney edilme ya da gözlemlenebilmesi mümkün değildir. Biz bunları yaşanmamış mı kabul edeceğiz?

Bilimsel çalışmalar yoluyla doğrudan katılımlı gözlem veya dolaylı katılımlı gözlem yoluyla bazı sosyal ve ferdi olayları tespit edebiliriz, ama *iç gözlemi* olduğu gibi ortaya koyma imkânımız hiçbir zaman olmamıştır. İnsanın diğer varlıklardan ayrılan en önemli özelliği, içine kıvrılması ve kendisini dışarıdan bir obje gibi gözlemleyebilmesidir. Bunu dışarıdan hiçbir araca ihtiyaç duymaksızın gerçekleştiririz. Bu iç gözlem yoluyla elde edilen tecrübeleri, bilim alanına çekip incelemek neredeyse imkânsızdır. Ancak ifadeye döküldüğünde, (ki bu tecrübeyi olduğu gibi kelimelere dökmek de çoğu zaman mümkün değildir), ortaya çıkan sözel durumlarla değerlendirme fırsatını yakalarız. Keza psikolojide *yapı içi netice bilgisi*(Özakpınar, 1987) denilen ve tecrübe ile elde edilen öğrenmeyi, bilimin ölçütleriyle tespit etmek yine mümkün değildir. Bir şoförün on yıllık deneyimi neticesinde ne kadar araba kullanmakta maharet kesbettiğini tespit edemeyiz veya aynı şekilde on yıl araba kullanmış iki kişinin maharetini yani yapı içi netice bilgilerini karşılaştıramayız.

3. Modern Bilimler ile Dinî Konular ve Din Eğitimi Açıklanabilir mi?

Bilim hakkında bir şeyler öğrenmek için bir sürü iyi neden olduğunu söylemeye gerek yok. Modern bilimin pratik avantajları ortadadır. Herkes bilimin ne kadar işe yarar bir şey olduğunu ve günlük hayattaki birçok işte kullanabileceğini bilir. *Bilim satanların yüksek sesli propagandaları* olmadan da herkes bunu rahatlıkla anlayabilir(Standen, 1997). Günümüzde artık gözleri olmayan insansız hava araçlarının, belirlenen hedefleri çok rahat bulup yok ettiklerini *Bilim* sayesinde öğreniyoruz. Bilimin B'sini büyük yazarak bu hakkı teslim edelim ve *bilime inanmıyorlar* suçlamasını böylece bertaraf edelim. Söylemek istediğimiz, bilimin de inceleme sahasının dışında kalan hususların olduğu veya bilimin kendisinin de bir müddet sonra kesin gözüyle baktığı *bilim kanunlarının* bizzat bilim insanları tarafından çürütüldükleridir. Aslında ifade etmek istediğimizi, Oliver Wendell Holmes bir nüktede veciz bir şekilde ortaya koymuştur: Bilim, birinin evinin üst katına koyabileceği iyi bir mobilyadır, yeter ki zemin kata da akl-ı selim konulsun(Walton, 1986).

Sosyal bilimciler, pozitivist bilimin kendi alanları için biçtiği gömleği yırtmak için Kuhn'un pozitivistlere yaptığı eleştirilere can simidi gibi yapışmışlardır. Aslında Kuhn yalnız değildir. Thomas Szasz da, insan bilimleri, fizik bilimlerinden farklı olmakla kalmayıp zıddıdır, demektedir(Szasz, 2013). Her ne kadar Kuhn, pozitivist bilim anlayışına kısmen sarsıcı darbeler indirirse de(Kuhn, 1970), günümüzde sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda baskın çıkan yine pozitivist yaklaşım olmuştur. Modern bilim hayalet ve hortlakların olmadığını kanıtlamıştır ama yine de bir bilim adamı gece karanlığında tek başına bir mezarlıktan geçemez. Şayet ikna edemedikleri ve sürekli hayalet gördüğünü iddia eden biri varsa, ona da *halisünasyon görüyorsun* der meseleyi kapatırlar. Zira hayalet ve hortlakları laboratuvara indirmelerine imkân yoktur. Aslında bugün bilim adı altında ileri sürülen düşünceler, doğruluğuyla değil, belli bir kurumlaşmış gruba faydalı olmasıyla meşru görünmek zorunda kalmaktadır(Horkheimer, 1998). Bilimsel araştırmaların kalitesini değerlendirmek için çeşitli ölçütler üretmek meselesi, postmodernizle birlikte tartışmalı bir hal almıştır ve bu tartışma hâlâ sürmektedir(Yaşar, 2018). Arslan'ın da dediği gibi, bilimsel yöntemlerin evrensel olduğu ve buna bağlı olarak bilimsel bilginin de objektif olduğu iddiası, ideoloji haline gelen pozitivist bilimin gezegenimize hediyesidir ve bir *mit*'tir. Bilimsel araştırma yapılırken bazı prosedürlerin kullanıldığı doğrudur, ancak bu prosedürler *yöntemler* değildirlerdir(Arslan, 1992).

Maalesef Arslan'ın sözünü ettiği bu mit, hâlâ birçok sosyal bilimciyi efsunlamaya ve yanıltmaya devam etmektedir.

Din ve ahlâk gibi subjektif unsurlar ihtiva eden konuların empirik bir şekilde incelenebileceğini iddia edenlere karşı bazı itirazlar olmuştur. İtirazlar sadece egzistansiyalistler ve din-ahlâk doktrincileri tarafından değil, empirist filozoflar tarafından da gelmektedir. Zira empiristlere göre bu tür normatik esaslara sahip olan konular, yukarıda da kısmen değindiğimiz gibi ilmi sayılamazlar(Güngör, 1993). Ancak modern bilim adına insanı ve onun sosyal çevresini oluşturan toplum incelemelerinde bilimsel metotların kullanılması, insanı veya kişiyi *şeylere* indirgemek suretiyle yapılmaktadır. Oysa *şeyler* ancak zihin için anlaşılabilir ve bir nesnenin öznesi olabilecek hiçbir zihin ise yoktur. Dolayısıyla, hangi yaklaşımla ele alınırsa alınsın olayların anlaşılabilirliği, ancak kısmidir ve bu aynı zamanda kusurlu da olabilir. Bu demektir ki bir *sosyal olgu*, ancak görece bir anlamda *anlaşılabilir bir inceleme alanı*(Toynbee, 1978) olabilmektedir.

4. Pozitivist Metodların Sosyal Bilimlere Uygulanması

Bilimsel metot, “güvenilir bilgi birikimine izin vermek için tasarlanmış fenomenlerin nesnel, mantıkî ve sistematik bir analiz yöntemi(Bacon-Shone, 2021)” olarak tanımlanır. Günümüzde pozitivist metotlar olarak bilinen yöntemlerin sosyal bilimlere uygulanmasına öncülük edenlerin başında İslam dünyasında Câbir b. Hayyân (721-815) gelmektedir. O'na göre kâinat matematik ölçülerle yaratılmıştır, o halde her şey ölçülebilir, ölçülemeyen şey bilimin konusu olamaz. Keza Hayyan'a göre hislerimizi dahi ölçebiliriz. Hayyan, kuş seslerini ölçmek için yedi yüz harflik bir alfabe bile icat etmişti(Sezgin, 2013). Batı dünyasında *Geber* olarak tanınan bu zatın kuş dili alfabesinde kullandığı anlaşılmasız kodlardan dolayı, İngilizcede *anlaşılmasız* manasına gelen gibberish teriminin doğmasına sebep olmuştur(Starr, 2019). Fakat İslam dünyasında metodolojisi bakımından takipçi bulamamıştır.

Batı dünyasında pozitivist metotları sosyal alana uygulayanların başında, kendisi de bir pozitivist olan Emile Durkheim ve John Dewey gelmektedir. Dewey, kişi veya hayatın kendisi, olayların bir parçasını oluşturur(Dewey vd., 1917), demekle olayların bilimsel açıdan ele alınabildiği gibi sosyal meselelerin de aynı yöntemle incelenebileceğini öne sürmüştür. Ona göre, canlı varlık, kişi ve fiilin kendisi, hayatın içindeki bir öğedir(Schilpp, 1958). Böylece Dewey, olayların öznesini *şeyleştirmiştir*. Pragmatistlerin en önde gelen isimlerinden biri olan Dewey, dini, ahlâkî ve değerleri, tıpkı diğer *şeyler* gibi ilmi metotlarla inceleyebileceğini ve ilimin yardımıyla ahlâkî sonuçlara varılmasının mümkün olduğunu söyler. Ayrıca Dewey'e göre, ilmin metodu ve ruhu, temel ahlâk prensiplerini içermektedir(Güngör, 1993). Böylece Dewey de, diğer bütün pozitivistler gibi ilmin daima iyi ve doğru sonuçlar vereceğini düşünmektedir.

Buna karşılık Weber, bilimle elde edilen *bilgi* ile *değerleri* birbirinden ayırmakta ve ampirik bilimin tek başına toplumsal problemlerin ve siyasetin üstesinden gelebileceğine inanmaktadır(Horkheimer, 1998). Weber'in takipçilerinden kendisi gibi pragmatist ancak pozitivist olmayan C. I. Lewis, davranış, duyu ve inançların temelini oluşturan bilginin üç temel unsura sahip olduğunu, bunların da *duyunun doğrudan ya da dolaysız verisi, kavram ve birini diğeri aracılığıyla yorumlayan eylem* olduğunu söyler. Lewis'e göre, verili veya dolaysız olana yapılan vurgu, mistiği ve Bergson'un *saf algısını* karakterize eder. Diğer ikisinin kavramsal ögeye tabi kılınması, idealizm veya bir tür rasyonalizm anlamına gelir. Pragmatizm, pozitivistlerden yorumlama eylemini pratik sonuçlarıyla birlikte ilk sıraya yükseltmesiyle ayırt edilir(Lewis, 1926). Dolayısıyla Lewis'e göre, ilmi açıdan ele alınabilecek olan ancak eylemler yani davranışlardır; duyguların bu yöntemlerle tespiti zor olmaktadır.

Saint Simon'a göre, fizyolojinin bir parçası ve zirvesi olarak insan bilimiyle birlikte, ahlâk ve siyaset de pozitif bilimler haline gelmelidir ve böylece *fiziğin çeşitli dallarının fenomenlerini düzenleyen birçok özel yasa fikrinden tek ve hepsini düzenleyen benzersiz yasa* tamamlanmalıdır. Simon'un iddiasına göre, fikirlerin gözlemleyebildiğimiz gelişimini, onların gelecekteki hareketlerini tahmin etmemizi sağlamaktadır. Simon şu iddiada da bulunmaktadır: *Toplum üzerinde en güçlü etkiye sahip olan neden ve değişim, fikirlerin ve genel inançların mükemmelleşmesi* olduğundan, bunlardan daha fazlasını da yapabiliriz. Sadece geçmişle ve şimdiyle değil, gelecekle de ilgilenecek bir tarih teorisi, genel bir insanlık tarihi geliştirebilir(Hayek, 1964).

Eğitimciler ve psikologlar, davranışçıların açıklayıcı teorilerinden herhangi birini benimsemesi gerekmezse de, büyük ölçüde doğa bilimlerinden ödünç alınan nesnel psikoloji yöntemlerinin temel ve tartışılmaz olduğu yaygın olarak varsaymaktadırlar(Wulff, 1991). Bunlarla birlikte eğitimcilerin gayretiyle, felsefi disiplinler daha da ileri gidebilir ve değerlendirmelerin *anlamını* ve anlamlı sonuçları ortaya konulabilir(Weber, 1949). Şimdi bile ara sıra bunu yapan birçok uzman olmasına rağmen, pratik problemlerin çözümü için normların oluşturulabileceği pratik sosyal bilim için bilimsel olarak geçerli bir *ilke* oluşturmanın ve kanıtlamanın mümkün olduğuna inanmak saflık olur. Sosyal bilimler, pratik problemlerin temel ilkeler açısından tartışılmasına ne kadar ihtiyaç duyarsa, değer yargılarının mantikî olarak türetildikleri öncüllere indirgenmesi ve sorunlarımız için genel olarak geçerli nihaî değer yargıları biçiminde sunulması(Weber, 1949), herhangi bir ampirik bilimin görevi olamaz.

5. Nicel ve Nitel Araştırmalar

Kalitatif araştırma geleneği, 1900'lerin başında başladı. Basit bir ifadeyle, nitel araştırma tümevarımsal bir araştırma stratejisidir, yani teori, veri toplama ve araştırma sürecinde toplanan verilerden genel hükümler çıkarmayı gerektirir(Ma & Olayinka, 2019). Nicel araştırma ise, anket ve ölçek gibi rakamla ifade edilen veri ve datalardan oluşan istatistikî analizlere dayanır. Nicel araştırmalara göre nitel araştırma metodu biraz daha esnektir. Zira nitel araştırma metodu, *gözlem, mülakat ve doküman analizi* gibi bilimsel veri oluşturma tekniklerinin kullanılmasıdır(Karataş, 2017). Nitel metodun kullanıldığı araştırmalar, elde edilen verilerden genellemelere gitme ve *toplumsal olgular* ile ilgili tahminlerde bulunmayı amaçlamaz; bu nedenle de veriler, bir grubu veya sosyal olguyu temsil etmeyen ve nicel araştırmalardakilerine göre daha küçük örneklem gruplarından elde edilir. Toplanan bulgular, nicel yöntemde olduğu gibi sayılarla ifade edilmez, yalnızca detayı, derinliği ve çeşitliliği ortaya konulur(Neuman, 2014).

Tüm sosyal araştırmalarda -hem nitel hem de nicel araştırmalarda- verileri fikirlere veya kavramlara bağlarız. Bir çalışmadaki verileri bir kavramın ampirik temsili olarak düşünebiliriz. Ölçüm, verileri kavramlara bağlar, ancak ölçüm süreci, verilerimizin ve araştırma yaklaşımımızın öncelikle nicel veya nitel olmasına bağlı olarak farklılık gösterir. Ölçüme yönelik nicel yaklaşımları nitel yaklaşımlardan ayıran üç özellik vardır. İlk fark zamanlamadır. Nicel araştırmalarda, değişkenler hakkında düşünürüz ve bunları veri toplama veya analiz etmeden önce ve ayrı olan bir planlama aşamasında belirli eylemlere dönüştürürüz. Nitel araştırmalarda ise veri toplama aşamasındayken ölçüm yaparız.

İkinci bir fark, verilerin kendisini içerir. Nicel bir çalışmada, sayılar şeklinde veri üretecek teknikleri kullanırız. Genellikle bu, soyut fikirlerden belirli veri toplama tekniklerine ve tekniklerin sağladığı kesin sayısal bilgilere tümdengelim yoluyla hareket ederek olur. Sayısal veriler, soyut fikirleri deneysel olarak temsil etmenin tek tip, standartlaştırılmış ve kompakt bir yolunu temsil eder. Nitel bir çalışmada da, veriler bazen sayılar

biçiminde gelir; daha sık olarak, veriler yazılı veya sözlü kelimeler, eylemler, sesler, semboller, fiziksel nesnelere veya görsel (ör. haritalar, fotoğraflar, videolar) görüntülerdir. Nicel bir çalışmanın aksine, nitel bir çalışma tüm gözlemleri sayılar gibi tek bir ortak ortama dönüştürmez, ancak verileri standart olmayan çeşitli şekil, boyut ve formlarda bırakır. Nicel araştırmada sayısal veriler, bilgileri standart ve yoğun bir biçime dönüştürürken, nitel veriler ise hacimli, çeşitli ve standart değildir.

Üçüncü bir fark, kavramları verilerle nasıl ilişkilendirdiğimizi içerir. Nicel araştırmalarda, veri toplamadan önce kavramlar üzerinde durur ve derinlemesine düşünürüz. Soyut kavramlarla ampirik veriler arasında köprü kurmak için ölçüm tekniklerini seçeriz. Tabii ki, verileri toplayıp inceledikten sonra, zihnimizi kapatmaz ve yeni fikirler geliştirmeye devam ederiz, ancak açıkça düşünülmüş kavramlarla başlar ve bunları nasıl ölçebileceğimizi düşünürüz (Neuman, 2014). Böylece nicel metotlarla işe başlarken kendimize ait bazı standartlar meydana getirmiş oluruz.

Dolayısıyla bir bakıma bu iki metodun birbirlerini tamamlayan bir yönü vardır. Nitel araştırmalarda çoğunlukla üç tür veri toplanır: Birincisi, çevre bulguları; ikincisi süreçle ilgili veri ve üçüncüsü de algılara ait verilerdir. Sözü edilen üç çeşit veriyi elde etmek için üç farklı metot kullanılır: Mülakat, gözlem ve dökümandan oluşan materyallerin incelenmesi (Karataş, 2017). Nitel araştırmalar, katılımcıların görüşlerinin derinlemesine anlaşılmasına yarar; nicel araştırmalar ise, bu görüşlerin ölçülmesine fayda sağlar. Özelliği gereği nitel araştırmalar nesnel, ölçülebilir tutum ve davranışlarla değil, duyguya ait ve kavram olarak ifade edilen cevaplarla ilgilenir. Ayrıca nicel araştırmalara *duygu* ve *doku* ekler (Karataş, 2017).

Aslında, nitel ve nicel çalışmalar, farklı ontolojik ve epistemolojik varsayımlarla desteklense de, hem deneyim dünyasına hem de ilgi duyulan soruları cevaplamak için veri toplanmasına bağlı olarak benzerlikleri paylaşır. Mesela nicel araştırma, sosyal dünyadaki gerçekliği, sosyal aktörlerden bağımsız olarak gören ontolojik konumla ilgilidir; sonuç olarak, bu tür sosyal gerçekliklere ilişkin içgörü elde etmek için istatistikî yöntemler uygulanabilir (Ma & Olayinka, 2019). Nitel metotlar nicel metotlardan temelden farklıymış gibi algılansa da, aslında her ikisi de *doğal bilimlerin* yani pozitivist anlayışın ürettiği metotlardır. Zira doğa bilimleri denen faaliyetlerin hepsi deneysel yöntemlere başvurmaz, hepsi bulgularını nicelleştirilebilir bir kalıba dökmez, hepsi yanlışlamayı uğraşı haline getirmez, hepsi insanlar üzerinde değil de doğa üzerinde çalışmaz (Snow, 2005). Bu nedenle ilk bakışta tamamı olmazsa da bazı nitel yaklaşımlar da, bilgiyi ve ölçümü belli kalıplarla ifade etme bakımından pozitivist bir temele dayanmaktadır.

5.1. Nicel ve Nitel Araştırmaların Eleştirisi

Nicel ve nitel araştırmaların olumlu yönleriyle birlikte, bu metotlara pek çok eleştiriler de getirilmiştir. Nitel metodu eleştirenlerin başında nicel araştırmaların geçerliliğini savunanlar gelmektedir. Geçerlik ve güvenilirlik tartışmalarına nitel araştırmaların çok az dâhil edilmesi, bu araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik meselesi yokmuş izlenimi oluşturmaktadır. Nitelik tartışmalarının temel noktası, nitel araştırmalarla ortaya konulan bilginin doğru bir şekilde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir. Nitel araştırma, daha çok pozitivist gelenekten gelen bilim adamlarınca çokça eleştirilmiş, şüpheyle karşılanmış ve düşmanca karşılık bulmuştur. Nitel araştırmalara yapılan eleştiriler genellikle üç husustadır. Bunlar: Objektif olamama, genel geçerlik ve bilimsel güvenilirlik konusunda titiz olamama ve genelleme yapılamamıştır (Yaşar, 2018). Nicel araştırmacının savunucuları, genellikle nitel araştırmayı doğrudan antitezi olarak suçlama ve onu birçok yönden eleştirme eğilimindedir. Mesela, nitel araştırma genellikle bilimsel standartlara göre titiz olmadığı ve hikaye anlatımı alıştırmaları olduğu, hatta ortalığı karıştırdığı (yani rastgele, plansız veya amaçsız bir şekilde yapıldığı) şeklinde eleştirilir. Hâlbuki

yapılan bazı nitel çalışmalar, incelenen konunun nitel araştırmalara uygun olmaması veya nitel araştırmada titizliği neyin oluşturduğunun anlaşılmasında nedeniyle testlerde titizlik konusunda başarısız olabilir (Ma & Olayinka, 2019).

Özellikle nicel araştırmalarda kullanılan anket çalışmalarıyla ilgili ciddi eleştiriler vardır. Sözgelimi, Peru'nun bir köyünde yapılan iki farklı araştırma, antropolojik ile diğer sosyal bilim yaklaşımları arasında zıtlığı ortaya koymuştur. Bu çalışmalardan biri, bir sosyolog tarafından kullanılan anket yöntemidir. Bu incelemeye göre, köydeki insanlar imece usulü tarlalarda çalıştıkları görülmüştür. Halbuki bir yıldan daha fazla bir zaman sürecinde bu köyde yaşayan bir kültürel antropolog, (sosyologla aynı dönemde) , köylülerin birbirlerinin tarlalarında çalışmalarının sadece bir kere gerçekleştiğini gözlemlemiştir. Bu durum, bütün sosyolojik incelemelerin kötü, bütün antropolojik araştırmaların ise doğru olduğu manasına gelmez. Bu sonuç, araştırma kimin tarafından yapılırsa yapılsın, sadece anket aracılığıyla yapılan araştırma oldukça riskli olduğunun ortaya koymaktadır. Zira anketler, araştırmacının zihnindeki kavram ve sınıflamaları somutlaştırır, halbuki deneklerin zihnindeki kavramların öğrenilmesi hedefidir. Tek mesele bu değildir, çoğu zaman anketler, neden ve sonuç ilişkisini ortaya koymakta yetersiz kalabilmektedir. Anketler, toplumun daha az göze çarpan, daha çok karmaşık ve nitel boyutlarından çok, ölçülebilir ve cevaplanabilen sorular üzerine odaklanır. Ayrıca korku, mantık yürütme, özel durumlar, bilgi eksikliği, yorgunluk, düşmanlık vs gibi nedenlerden dolayı pek çok insan, zaman zaman yanlış cevaplar da verebilir (Haviland vd., 2008).

Bilimsellik adına yapılan bazı çalışmalar hakkında en ciddi eleştirilerden biri Standen'den gelmektedir. O şunları söyler: "Her şey gelir 'korelasyona' dayanır. İki şeyi ölçer ve biri değiştiğinde diğersinin de değiştiğini bulurlar. Buna harika bir korelasyon adı verilir ve kendi başına bir şeymiş gibi ciddi ve yoğun bir şekilde izlenir. Çoğunlukla bir şeyin, başka bir şeye sebep olduğunu iddia edilirse de, bazen tam tersi de olur. Mesela bu iddiadan hareketle "ilke olarak" şöyle bir tez geliştirilebilir: Pazartesi günü viski ve soda içen bir kişi, sarhoş olur. Salı günü de konyak ve soda içer yine sarhoş olur. Çarşamba günü ise bu kez de cin ve soda içer yine sarhoş olur. Bu durumda sarhoşluğun nedeni ne olabilir? Ortak payda olan soda'dır (Standen, 1997). Dolayısıyla burada da görüldüğü gibi korelasyonda sabit olan etki daima doğruyu göstermez.

Sosyal bilimlerde işleyen çok sayıda paradigma, nicel, nitel ve karma araştırma stratejileri, çeşitlendirilmiş popülasyonlar ve bir anket örneği seçme yöntemleri, kullanılan araştırma yöntem ve teknikleri, istatistikî testler veya nitel analizler nedeniyle, eleştirel bir analiz yapan kişinin, yüksek metodolojik yeterliliklere ve istatistikî becerilere sahip olması gerekir (Juszczyk, 2018). Bu sebeple nitel ve nicel araştırma yapanların, konunun uzmanı ve özel tekniklere hakim araştırmacılar olmalıdır. Ayrıca bazı sosyologlar, bilimsel çalışmalarda özneler arası ilişkinin önemini ve araştırma sonuçlarının tekrarlanabilir olması gerektiğini ifade ediyorlar. Bu nedenle bir araştırmacının yaptığı bir araştırmayı, diğer araştırmacı tekrar yapabilir ve iki sonuç grubunu birbiriyle karşılaştırabilir. Araştırmanın yapıldığı doğru metodoloji ve (ki varsaydığımız) koşullar kullanıldıysa veya meydana gelen olaylar değiştirilmediyse, benzer sonuçları beklemek hakkımızdır (Juszczyk, 2018). Zaten bu tür çalışmaları anlamlı kılan farklı zamanlardaki benzer araştırmalar arasındaki fark veya ilişkidir. Ayrıca küçük bir evrenden alınan verilerin genel bir kurala dönüştürülmesi de, bu metotların bir başka eleştirilebilecek yönüdür.

6. Din Eğitiminde Nicel ve Nitel Araştırmalar

Şunu da belirtmemiz gerekir ki nicel araştırma metodunda, pozitivist bir yaklaşım benimsenir. Pozitivist paradigmanda gerçekleştirilen nicel araştırma, ampirik çalışmalar veya istatistiksel çalışmalar kategorisine

girer(Juszczyk, 2018). Metodoloji açısından, niteliksel yönetim çalışmaları alanına üç gelenek hakimdir: Pozitivist yaklaşım, postpozitivist yorumlama ve eleştirel postmodernizm(Ma & Olayinka, 2019). Dolayısıyla tamamen pozitivist bir anlayışın sonucu olan nicel metotlar ile nitel metotların bir kısmı, subjektif ve metafizik alanlar içeren dinî konulara ve buna bağlı olarak Din Eğitimi sahasındaki uygulamalarında, bazı problemlerin ortaya çıkmasını beklemek normaldir. Zira bu metotlarda ortaya çıkan sonuçlar, çoğu kez farklı kategorileri tek düzeye indirgemektedir. Mesela, *okullardaki eğitimi yeterli buluyor musunuz?* sorusuna okuma yazma bilmeyen biri ile konunun uzmanının verecekleri *yeterli buluyorum* cevabı aynı anlamı taşımaz. Okuma yazma bilmeyen kimse, okuma yazmanın öğretilmesini eğitim açısından yeterli bulabilir, ancak bu cevap konunun uzmanı için belli standartların yakalanması anlamına gelecektir. O halde sık sık başvurduğumuz bu metotların, gerçeği ortaya koyması sınırlıdır ve yeterli değildir.

Dikkatimizi çeken bir husus da, Din Eğitimi alanında pozitivist bir metot olan nicel araştırmaların sayısının her geçen gün gittikçe artmasıdır. Din Eğitimindeki çalışmalarla ilgili 2016 yılında yapılan bir araştırmada 90 adet doktora tezinin 48 adedini (%53.3) nitel ve nicel çalışmalar oluşturmaktadır(Yorulmaz, 2016). Din Eğitimi ile ilgili İlahiyat Fakülteleri dergilerinde yayımlanan makaleler hakkında 2018 yılında yapılan bir çalışmada, 368 makalenin %23'ü nicel, %10'u nitel ve %2'si karma metotları içermektedir(Güneş, 2018a). Aynı yıl İlahiyat Fakülteleri dışındaki dergilerde yayımlanan Din Eğitimi ile ilgili makalelerin %17'si nicel, %12'si nitel ve %1'i karma yöntemleri kullanmıştır(Güneş, 2018b). 2016 -2021 yılları arasındaki doktora tez çalışmalarından toplam 69 tezdin 42 tanesi nitel (%60), 15 tanesi nicel (%21.7) ve 12 tanesinde karma (%17.3) metotlar uygulanmıştır(Kılıç, 2021). Bu durumda söz konusu doktora tez çalışmalarının toplamda %82.6 oranını nicel ve nitel çalışmalar meydana getirmektedir. Bunların arasında nicel metotlarla yapılan çalışmaların sayıca gittikçe arttığı gözlenmektedir. Yapılacak güncel bir çalışma nicel metotların sayısının daha da arttığını göstermesi muhtemeldir.

Yapılan çalışmalara bakıldığında, neredeyse bütün Din Eğitimi alanını, nicel ve nitel araştırma sonuçlarından elde ettiğimiz verilerle değerlendirmek zorunda kalacağız. Oysa bu bilim alanıyla ilgili uygulanabilecek birçok sosyal bilim alanında kullanılan metotlar bulunmaktadır. Din Eğitimi alanındaki çalışmaları söz konusu metotlara hasretmenin getireceği bazı sakıncalar vardır, onlara da aşağıda değineceğiz. Özellikle nicel çalışmalarla ortaya konulan rakamların yorumlanması, konuyu istatistik alanına kaydırmaktadır. Aynı problemden hareketle, günümüzde coğrafya ilminde yapılan demografik çalışmaların, gerçekte coğrafya ilmine mi, yoksa istatistik ilmine mi ait olacağı tartışılırken(Snow, 2005), Din Eğitimi alanında yapılan nicel çalışmalar için de aynı tartışmayı gündeme getirmek mümkündür.

7. Apatetik Yanılgı

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız gibi pozitif bilimsel metotlarla, sosyal bilimlerin ve özellikle de dinî ilimlerin incelenmesi bazı problemlere sebep olmaktadır. Söz gelimi nesnellik veya bilimsellik adına, doğa biliminin metotları sosyal bilimlere uygulandığında, doğa bilimleri gibi işleyen *sosyal olgular* alanı dizayn edilmesi gerekli bir hal alır. Bu da tabii olarak, objektiflik ile doğa bilimsel bilgi arasında var olan özdeşleştirmeden dolayı, sosyal bilimlerde *objektif olma* sorunlu bir hal alır. Bunun sonucunda araştırmacıların, *sosyal olam* da, doğa bilimsel araştırma nesnesi gibi ele alınmasına sebep olur(Bayhan, 2016). Oysa sosyal konuların nesnesi insan olamaz, çünkü insan konuların öznesidir. Bu nedenle canlı bir varlık, nesne gibi ele alınıp incelenemez.

Haklı olarak bir sosyal bilimci ve tarihçi olarak Toynbee, bu çelişkiyi dikkat çekmektedir. Bir tarihçi *seminerine laboratuvar* derse, kendisini bile bile kendi tabii çevresinden kovmuş olmaz mı? Halbuki her iki ismin de mecaz anlamı vardır ve her biri kendi alanına işaret eder. Tarihçinin seminarium’u canlı varlıklarla ilgilidir ve canlı düşüncelerin egzersizleri yaptıkları bir bahçedir. Fizik aliminin laboratuvar’ı ise, cansız ham maddeden imal ya da yan mamul nesnelere mekanik bir şekilde üretildiği atölyelerdir. Bir insanın bahçesini fabrika esaslarına göre, ya da fabrikayı bahçesi kanunlarına uygun idare etmesi düşünülemez. Aynı şekilde, düşünce alanında çalışan bilginler de, metotları yanlış uygulamaktan sakınmalıdırlar. *Patetik yanılgı* denilen şey, cansız varlıklara zihin ve hayalde can vermektir. Sosyal alanlara pozitivist metotlar uygulayarak tam tersi bir şekilde *apatetik yanılgıya* düşülmemelidir, yani canlı varlıklara cansızmış gibi davranılmamalıdır (Toynbee, 1978). İşte sözünü ettiğimiz *apatetik yanılgı* budur; itirazımız, canlı varlık olan insanlara bir nesne muamelesi yapılmasıdır.

İnsanların da tıpkı diğer nesnelere gibi ele alınıp incelenebileceğini ileri sürenlerden birinin Emile Drukheim olduğunu ifade etmiştik. Pozitivist metotları sosyolojiye uyarlamak isteyen Durkeim, sosyolojinin ‘toplumsal olgular’la ilgilendiğini; doğa bilimleri kendi olgularını nasıl işliyorsa, sosyal fenomenlere de aynı objektif metotla yaklaşılabilirliğini ileri sürmüştür. Durheim’e göre, insanlar kendilerini tabiattaki nesnelere gibi kabul etmelidir. Buna göre bilimsellik adına insanlar, birer nesne ve eşya hükmünde ele alınması kabul edilmektedir (Bayhan, 2016). Maalesef sosyolojideki bu yaklaşım daha sonra diğer Sosyal Bilimlerde de teşmil edilmiştir.

Pozitif bilimcilerin yanıldıkları husus, bazı nesnelere ve olaylar karşısında insanların benzer davranışlar ortaya koymasındır. Halbuki insanların, nesnelere karşı aynı şekilde davranmaları, bu şeyler fiziksel anlamda özdeş oldukları için değil, onları aynı gruba ait olarak sınıflandırmayı öğrendikleri, aynı kullanıma sokabildikleri veya onlardan ne bekleyebileceklerini bildikleri içindir. Halbuki insan davranışları arasında benzemeyenler, daha anlamlı ve belirgin bir özelliğe sahiptir. Aslında, toplumsal ya da insan eyleminin nesnelere karşı çoğu, bilimciler tarafından kullanılan *nesnel gerçekler* değildir ve hiçbir şekilde fiziksel terimlerle tanımlanamazlar. İnsan eylemleri söz konusu olduğunda nesnelere ya da şeyler, aslında insanların kendi zihinlerinde düşündükleri şeydir (Hayek, 1964). Bu bağlamda doğa bilimcilerin gerçek veya doğru dedikleri sonuçlar, insanî alanlarda aynı şekilde doğruyu ifade etmez. Fizik veya doğa bilimlerinde sözde objektiflik vardır, bu objektiflik uğruna insanî içerikleri boşaltılmıştır; oysa toplumda canlı olan kültür ve insanî bilimler, insanî içeriği muhafaza etmek zorundadır. Ancak bunu bazen bir ideoloji, bazen bir inanç ve bazen de doğruluğunu yitirmiş olan bir düşünce olsa bile korumaktadır (Horkheimer, 1998).

Sosyal bilimler ile doğa bilimleri arasındaki farkı açıklamak için, şimdilik birincisini *öznel* (subjektif) ve ikincisini de *nesnel* (objektif) olarak isimlendirelim. Yine de bu terimler belirsizdir ve daha fazla açıklama yapılmaksızın yanıltıcı olabilirler. Doğa bilimcileri için *nesnel* gerçekler ile *öznel* görüşler arasındaki karşıtlık basit olsa da, ikisi arasındaki bu ayırım, sosyal bilimlerin *nesnel* kolayca uygulanamaz. Bunun nedeni, sosyal bilimlerin *olgularının* aynı zamanda toplumsal fenomenlerin görüşleri değil; tersine sosyal bilimcinin, eylemler ve davranışlardan oluşan *nesnenin* ürettiği görüşlerinin olmasıdır. Bu *nesnenin ürettiği görüşler*, belirli kişilerin inançları veya görüşleri olmalarına ya da doğru veya yanlış olmalarına bakılmaksızın insanî veriler olmaları ve dahası, doğrudan doğruya insanların zihinlerinde olanı gözlemleyemediğimiz inançlar olmaları bakımından fizik biliminin gerçeklerinden farklıdır (Hayek, 1964). O halde bütün bunlar, bilimin objektif yöntemleriyle onlar hakkında ne öğrenebileceğimize göre değil, eylemde bulunan kişinin onlar hakkında ne düşündüğüne göre tanımlanmalıdır (Hayek, 1964).

İnsan zihninin yapısı, dış olayları sınıflandırdıkları ortak ilke, farklı toplumsal yapıların inşa edildiği ve onları yalnızca kendi terimleriyle tanımlayabildiği ve açıklayabildiği, her an yinelenen öğelerin bilgisini sağlar. O halde söz konusu bilgi dışı vurulmadıkça, yani bir eylem, davranış, tutum ya da sözel bir ifade olarak ortaya konulmadıkça, objektif ilimlerin inceleme sahasına girmez. İşi, sosyal ve bireysel eylemleri fizikî yani objektif bilimler sahasına indirgediğinde araştırma konusunu şey yani eşya konumuna düşürmüş oluruz. Mesela ortaya konulan bu olgular, psikanalize dayalı olarak ele alındığında, bazı grupların psikolojileri açısından çok faydalı olabilir ama bu faydanın mühim bir tarafı, çocuğun gelişiminde etkili olan annenin, çocuğuna karşı daha akli ve bilinçli bir tavır almasına neden olur. Bu durum da anneyi bir hemşireye dönüştürmekte, sıcaklığı, samimiyeti, duyguları, hisleri ve dikkati giderek bir *teknîğin parçası* haline getirmektedir. Anneliği bir bilim ve kurum haline getirmenin topluma sağlayacağı bazı faydalar vardır; ama bu durum kişiyi, toplumsal hayata bağlayan güçlerin muayyen etkilerinden mahrum bırakır(Horkheimer, 1998). İşte apatetik yanılığ dediğimiz durum, yani canlı varlılara, cansız varlık muamelesi yapılması (ya da cansızlaştırılması) da tam da bunu ifade etmektedir. Objektif veya pozitivist metotlarla toplum (veya fert) ele alındığında ise, toplumu oluşturan bireylerin his, heyecan ve duyguları yerine, onları birer *sadece ilişkiler ağının odak noktaları olan bireylere* indirgemiş oluruz. Gözden kaçırılan bir husus var ki insanların, gözle görülen ve elle tutulan yığılı bir toplum değildir; bir kalabalıktır. Arnold Toynbee'nin de işaret ettiği gibi, kalabalık toplanabilir, dağıtılabilir, fotoğrafı çekilebilir ya da kılıçtan geçirilebilir(Toynbee, 1978). Ama bir toplum bu tarzda yok edilemez. Yukarıda özetlediğimiz bakış açısı da toplumu, cansız varlık olarak görme ve inceleme yanılışını doğurur.

“Sonuç” ve “Öneriler”

Dinî tecrübe ve davranışlar birer olgu olarak ortaya çıktığı zaman elbette ilmi açıdan ele alınmaları mümkün olmaktadır. Bu bakımdan ilmi metotlarla incelenen konulardan elde edilen veriler de kıymetlidir. Bizim de yukarıda kısmen istifade ettiğimiz nicel araştırma sonuçları olmuştur. Ancak dinî inanç ve tecrübelerin tamamının nicel metotlarla incelenmesinin mümkün olmadığını düşünüyoruz. Bu hususun yanında ikinci bir sakınca daha vardır ki, Fransız düşünür Faoucault'un da işaret ettiği gibi, pozitivist bilimin günlük hayata uygulanması, insan hayatını aklın standartlarıyla kayıtlamıştır. Bu da tek biçimli bir toplum oluşturma tehlikesini meydana getirmektedir(Turner, 2011). Günümüzde Din Eğitimi alanında yapılan çalışmaların nicel olanları ile nitel olanlarının bir kısmının pozitivist metotlardan neşet etmesi, bu alanı tamamen pozitivist bir yaklaşımla ele alıp inceleme ve tamamen pozitivist bir ilim haline getirme riskini taşımaktadır. Yukarıda da işaret edildiği gibi, nicel ve nitel araştırmalar pozitivist bilimin bir ürünüdür. Elbette pozitif bilimlerden yararlanacağız ve onlardan yardım alacağız. Ancak neredeyse bütün çalışmaların nicel olarak yapılması, Din Eğitimi Bilim Dalı'nı tamamen pozitivist bir alana çekme tehlikesini barındırmaktadır. Üstelik bir sosyal bilim olan Din Eğitimi incelemek için sırada bekleyen birçok (dökümantasyon, bireysel ve kompozitif yöntem, kolektivizm (Hayek, 1964), içerik analizi, deskriptif yöntem vs. gibi) sosyal bilim metotları da bulunmaktadır.

Kanaatimize göre, İslam dininin asıl metinlerinin bilimsel çalışmalarda ele alınamamasının ve incelenememesinin, İslam alimlerinin sistemlerini oluşturduğu İslamî ilimlerden uzak durulmasının en önemli sebeplerinden birisi, temel metinlere ulaşabilmeyi sağlayan Arapça dilinin yeterince bilinmemesindedir. Lewis'in de dediği gibi, “herhangi bir sistematik araştırmaya başlamadan önce, zihnimizde bir tür ilk kavramların olması gerekir. Bazı kavramları kullanmamızın gerçek nedenleri elbette pratiktir(Lewis, 1926).” O halde İslam dininden söz ediliyorsa, onun kavramları ve bu kavramlarla geliştirilen sistematiki bilinmek zorundadır. Batı dillerine hakim

olan araştırmacılar, bunun bir sonucu olarak meseleleri, problemleri ve konuları tabîi olarak Batı literatüründen ve son dönemlerde en çok kabul gören pozitivist ilmi metotlardan almaktadırlar. Şüphesiz bu husus, tamamen kınanacak bir durum değildir, ancak önemli bir eksikliğe işaret etmektedir.

Dinî his ve düşüncelerin insan ruhu üzerindeki tesirleri, neredeyse mide gazını gideren şurubun tesirleri gibi ele alınıp incelenmektedir. Bu iki farklı olgu, at arabası sürücüsü ile otomobil sürücüsü arasındaki fark gibi aynı düzlem üzerinden yürümez ve yürütülemez. Dinî ibadet anında duyulan ruhi huşu ve istiğrak, “Likert tipi beşli derecelendirme ölçeği” ile beş şıkta sığdırılmaz, aynı zamanda bu beş şıkta belirlenen maddi ifadelerle insan ruhunun derinliklerinde kopan his, heyecan ve duygu fırtınaları ortaya konulamaz. Aynı melodiyi dinleyen insanların her biri ayrı bir his ve heyecan duyuyorlarken, bunların aynı rakamlarla ortaya konulması ve ifade edilmesi mümkün değildir. Kaldı ki bir gencin duygu ve hisleri ile bir yaşlıninki bile farklılık göstermektedir. *Evet çok duygulandım* seçeneği bu farklı duyguları tek bir düzleme indirgemiş olmaktadır. Bu da ferdi tecrübenin yaşadığı bir gerçeği, rakamlarla örtpas etmek demektir. Bireylerin psikolojik farklılıkları gerçekten etkileyicidir. Bu nedenle Gorgias, gerçek anlamda “hiçbir şeyin bilinemeyeceğini ve eğer bir şey bilinebilirse, iletilemeyeceğini(Lewis, 1926)” söylemiştir. Şu husus iyice bilinmelidir ki, zihinler arasında ortak verileri düzenlediğini iddia eden hiçbir anket, test veya rakamlar ile, gerçekte zihinde var olan düşünce, duygu, his ve heyecanlar doğrulanamaz. Anketlerde anlamlı bulunan çoğu sonuçlar, samimi bir dindarın his ve düşünce dünyası bakımından bir anlam ifade etmeyebilir. Horkheimer’in işaret ettiği gibi: Bir dönemler, her ifadenin, çığığın ya da jestin dahili bir manası olduğuna inanılırdı; bugün ise hepsi sıradan bir olay, bir rastlantı olarak görülmektedir(Horkheimer, 1998). Dinin objektif unsurlarla ifade edilemeyecek kadar derin ve tanımlanamaz subjektif, metafizik, manevi ve soyut bir yönünün olduğu daima göz önünde bulundurulmalı ve bu gerçek hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Günümüzde gerek felsefe ve gerekse ampirik bilimlerde, beyin ve ruhun ne olduğu henüz tam olarak tespit edilip açıklanamamışken, ruhun ve buna bağlı olarak zihnin verilerinin tamamının davranışlar üzerindeki yansımalarının tespit edilmesinin zor olduğu ortadadır. Ruhun epistemolojik açıdan çözümsüz meseleleri, bütün idealist felsefelerde kendini göstermektedir. Ruhun soyut bir varlık olduğunun kabul edilmesi bile, onun aklın hükmettiği alanın dışında olduğunu göstermektedir. Aklın, alanı olmayan metafizik bir dünyaya ait hükümler vermesini istemek, ilmi açıdan bir yetki aşımıdır. Biz ancak ruhun bedenle ilişkisinden ortaya çıkan bazı sonuçları görme ve değerlendirme durumundayız. Şüphesiz bu da dinî tecrübenin ruhtaki bütün yansımalarının tespit edilebileceği anlamına gelmemektedir. Sadece dini tecrübenin dil ile ifade edilebilen kısmı ile davranış olarak gözlemlenebilen kesimi üzerinden bazı tespitlere ulaşma imkânını bulmaktayız. Söz ve davranış ile ortaya konulamayan derunî tecrübe ve sezgiler tamamen meçhulümüzdür.

Ayrıca kişinin din adına davranış sergilerken, Allah ile kurduğu bağ tamamen bize gizli kalmaktadır; bu bağın bilim adına tespit edilip bilimsel sonuçlara dökülmesi neredeyse imkânsızdır. Bizi çıkmaza sürükleyen şey, Kant’ın rasyonel dogmatizminin objektif aklı ile İngiliz empirizmin subjektif aklı arasındaki çatışmanın(Horkheimer, 1998) görmezden gelinerek, her ikisinin birden sosyal alana taşınması ve aklın verileriyle kesin sonuçların elde edilmeye çalışılmasıdır. Nietzsche’nin yanlış sonuçlara varan filozoflar için söylediği gibi, “İnsanlığa bakın ki, örümcek ağı örmekten başka bir şey yapmayan bu hasta kafaların hastalıklarını ciddiye almıştır ve bunu oldukça pahalıya ödemiştir(Nietzsche, 2013)” dersek, ağır mı konuşmuş oluruz?

Din Eğitimi Bilimi, elbette pozitif bilimlerden tamamen tecrit edilemez, ancak Din Eğitimi Bilimi tamamen pozitif bilim gibi ele alınıp da incelenemez. Yani elimizdeki formüle dayalı metotlar, *imgenin*; hesap

makinası da duygunun yerini alamaz. Bu iki ayrı yaklaşım arasında uygun bir yol, metot ve yaklaşım bulmak, daha doğru sonuçlar elde etmek bakımından elzemdir. Her şeyden önce dinin ne olduğunun çok iyi bilinmesi şarttır, sonra onun eğitiminin nasıl olacağı tartışılmalıdır. En son bunun bir bilim olarak nasıl ele alınacağı konuşulmalıdır. Aslında bunlardan önce işin felsefesi ele alınmalı ki, meşakkatli bir iş olduğundan günümüze kadar bir hayli ihmal edilmiştir. İyi bir bilim eleştirmeni olan Standen, “Bundan yüzlerce yıl sonra insanlar, refleks yayaları ve etkitepkileriyle bizim objektif psikologlarımıza –ben bunlara günümüzdeki bir kısım Din Eğitimcisini de ekliyorum-, bir iğnenin ucunda kaç meleğin dans ettiğini tartışan Orta Çağ alimlerine bizim baktığımız gibi bakacaklar(Standen, 1997)” demektedir. Standen bir bilim insanı olarak şu tespiti de yapmaktadır: “Çok şaşırtıcı ama gerçek; bir psikoloji dersini, çeşitli erdemlerin neler olduğu, hangilerinin entelektüel, hangilerinin ahlâkî olduğunu duymadan bitirmek mümkündür(Standen, 1997).” Üzülerek belirtmeliyiz ki birçok Din Eğitimcisinin bilimsel çalışmalarını okurken bir tek ayet veya hadis duymadan da bitirebilirsiniz. Bu eksiklikleri gidermek için birkaç önerimiz olacaktır:

Unutmamalıyız bilimsel alanımız Din Eğitimi Bilimi olduğu kadar, aynı zamanda *Din Eğitimi*'dir, hatta önceliğimiz Din Eğitimi'dir. O halde Din Eğitimi, alanın bilim insanı ve araştırmacılarının bu alana yapacağı katkılara ihtiyacı vardır, çalışmaların bu alanın ana tema ve konularıyla zenginleştirilmesini öneririz.

İkinci önerimiz: Bir konunun kendisi tam olarak anlaşılmadan onun eğitimi gerçekleştirilemez. Türkiye’de Din Eğitiminin temel konusunu İslam Eğitimi oluşturmaktadır. O halde öncelikle İslam dininin temel kaynakları incelenmeli, temel meseleleri ele alınmalı ve anlaşılmalıdır. Din Eğitimi alanında çalışma yapan araştırmacıların İslam dininin temel kaynaklarından hareketle bir eğitim anlayışını ele almalarını öneririz. İmam Hatip öğrencilerinin bir konuda ne düşündüklerinden çok, Allah’ın ne buyurduğu ve Resulullah’ın ne tavsiye ettiğini öğrenmemizin daha çok fayda sağlayacağını düşündüğümüzden, bu konulara daha fazla ağırlık verilmesini öneririz.

Üçüncü önerimiz: Türkiye’de çalışmalar yapan bir Din Eğitimcisinin öncelikle İslam’ı anlamaya, anladığını başkaları tarafından anlaşılmasına gayret etmeli ve daha sonra bunları eğitim alanına nasıl taşıyacağını tartışmalıdır. Din Eğitiminin esas muhtevasını ve omurgasını bu oluşturmalıdır. Daha sonra yapılacak diğer bilimsel çalışmalar, bu yaklaşıma yardımcı unsurlar olmalıdır.

Dördüncüsü, Din Eğitimi alanı, dinin ve eğitimin ortak bileşkesini oluşturur. Bu konuları doğru bir düzlemde ele almak için nitel ve nicel metotların yanında psikolojinin, psiko-nörolojinin ve özellikle *bilişsel psikolojinin* verileriyle ilişkilendirip incelenmesi daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. Zira bilişsel psikoloji, düşünce ve algılarımızın davranışlarımızı belirlediğini esas almaktadır. İslam dini de önce zihinde bir biliş ve algı oluşturmakta, sonra bunun davranışa dönüşmesini talep etmektedir. Bu nedenle yeni araştırmacı arkadaşlarımıza İslam dininin esasları ile bilişsel psikolojinin verilerini karşılaştırmalı olarak incelemelerini öneririz.

Kaynakça

Altaş, N. (2022). *Din Eğitimi*. Nobel Yayıncılık.

Arslan, H. (1992). *Epistetik Cemaat- Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*. Paradigma Yayınları.

Ataman, K. (2008). Bilimsel Sosyal Bilim İdealinin Açmazları: Bir Hermenötik Açılım Teklifi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), Article 2.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluidf/issue/13483/162884>

- Bacon-Shone, J. (2021). *Introduction to Quantitative Research Methods*. Hong Kong: The University of Hong Kong Press.
- Bayhan, V. (2016). Sosyal Bilimlerde “Objektiflik” Efsanesi. *Mukaddime Dergisi*, 7(2), 217-242. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.83855>
- Bryant, C. G. A. (1985). *Positivism in Social Theory and Research (Theoretical Traditions in the Social Sciences)*. London : Macmillan Publishers Ltd.
- Dewey, J., Moore, A. W., Brown, H. C., Mead, G. H., Bode, B. H., Stuart, H. W., Tufts, J. H. (James H., & Kallen, H. M. (1917). *Creative intelligence; essays in the pragmatic attitude*. New York : H. Holt and Company. <http://archive.org/details/creativeintellig00dewe>
- Fall, D. (1920). *Science for Beginner*. New York: World Book Company.
- Güneş, A. (2018a). Türkiye’de İlahiyat Fakülteleri Tarafından Yayınlanan Dergilerde Yer Alan Din Eğitimi Konulu Makaleler Üzerine Bir Analiz. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(3), Article 3. <https://doi.org/10.18505/cuid.439572>
- Güneş, A. (2018b). Türkiye’de İlahiyat Fakültesi Dergileri Dışında Yayınlanan Dergilerde Yer Alan Din Eğitimi Konulu Makaleler Üzerine Bir Analiz. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18(3), Article 3. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/41986/465698>
- Güngör, E. (1993). *Değerler Psikolojisi*. Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları.
- Haviland, W. A., Prins, H. E. L., Walrath, D., & McBride, B. (2008). *Kültürel Antropoloji* (İ. D. E. Sarıoğlu, Çev.). İstanbul : Kaktüs Yayınları.
- Hayek, F. A. (1964). *The Counter-Revolution of Science*. New York: The Free Press of Glencoe.
- Horkheimer, M. (1998). *Akıl Tutulması* (O. Koçak, Çev.; 4. bs). Metis Yayınları.
- Huxley, T. H. (1896). *Science and Education Essays*. New York : D. Apletton and Company.
- Juszczyk, S. (2018). Methodological Critique in Social Sciences – Chosen Aspects. *Atheneum Polish Political Science Studies*, 59, 67-81. <https://doi.org/10.15804/athena.2018.59.05>
- Karataş, Z. (2017). Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), Article 1. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tushad/issue/31792/350444>
- Kılıç, A. İ. (2021). *Din Eğitimi Alanındaki Doktora Tezlerinde (2016-2021) Kullanılan Araştırma Yöntemleri*. 177-187.
- Kneller, G. F. (1997). *Bir İnsan Çabası Olarak Bilim (Bilim Kutsal Bir İnektir ile birlikte)* (İ. Özel, Çev.; 2. bs). Şule Yayınları.
- Kuhn, T. S. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions* (Second Edition, Enlarged). Chicago: University of Chicago Press.
- Lewis, C. I. (1926). *The Pragmatic Element in Knowledge*. Publications in philosophy. California: University of California. <http://archive.org/details/pragmaticelement00lewi>
- Ma, G., & Olayinka, O. (2019). A “Qualitative” Analysis of Critics on Qualitative Research in Management. *Management Today*, 9(2), 129-135.
- Neuman, W. L. (2014). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches* (Seventy Edition). Harlow : Pearson Education Limited.

- Nietzsche, F. (2013). *Twilight of The Idols or How to Philosophize With a Hammer* (D. F. Ferrer, Çev.). Deutschland: Götzen-Dämmerung.
<http://archive.org/details/TwilightOfTheIdolsOrHowToPhilosophizeWithAHammer>
- Oruç, C. (2019). *Din-Bilim ve Eğitim Tartışmalarının Din Eğitimi Bilimi Açısından Değerlendirilmesi*. 235-246.
- Özkapınar, Y. (1987). *Psikolojinin Temel Mefhumları* (2. bs). Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Schilpp, P. A. (Ed.). (1958). *The Philosophy of John Dewey*. New York: Rudor Publishing Company.
- Sezgin, F. (2013). *Bilim Tarihi Sohbetleri* (5. bs). Timaş Yayınları.
- Snow, C. P. (2005). *İki Kültür* (T. Birkan, Çev.; 4. bs). Tübitak Yayınları.
- Standen, A. (1997). *Bilim Kutsal Bir İnektir* (B. Dağıstanlı, Çev.; 2. bs). Şule Yayınları.
- Starr, S. F. (2019). *Kayıp Andınlanma* (Y. S. İnanç, Çev.). Kronik Yayınlar.
- Szasz, T. (2013). *Yalanlar Bilimi Psikiyatri* (N. Küçük, Çev.). Aylak Kitap Yayınları.
- Tosun, C. (2015). *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (8. bs). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Toynbee, A. J. (1978). *Tarih Bilinci*. Bates Yayınları.
- Turner, B. S. (2011). *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi* (Ü. Tatlıcan, Çev.). Sentez Yayınları.
- Uslu, F. (2013). Günümüzdeki Bilimsel Yöntem Tartışmaları Işığında “Din Bilimleri” Kavramı. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(24), Article 24. <https://doi.org/10.14395/jdiv115>
- Walton, J. (1986). *The Science of Clinical Neurology*. 79, 5-14.
- Weber, M. (1949). *On The Methodology of Social Sciences* (E. A. Shils & H. A. Finch, Çev.). USA: The Free Press of Glengoe.
- Whitehead, A. N., & Russel, B. (1963). *Principia Mathematica*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wulff, D. M. (1991). *Psychology of Religion-Classic and Contemporary Views*. New York : John Wiley- Sons, Inc. <http://archive.org/details/psychologyofreli00wulf>
- Yaşar, M. (2018). Nitel Araştırmalarda Nitelik Sorunu. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), Article 2. <https://doi.org/10.21666/muefd.426318>
- Yorulmaz, B. (2016). Türkiye’de Din Eğitimi Alanında Yapılan Lisansüstü Çalışmalar Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(46), Article 46. <https://doi.org/10.14783/od.v12i46.1000010003>

Structured Abstract

Religious Education is a branch of science whose subject is religion and education, so it concerns people. Since it is a branch of science, it is necessary to deal with and examine the subjects with scientific methods in research and examinations related to the field. Although various scientific methods have been tried in the researches in the field of Religious Education, it has been seen that recently mostly focused on quantitative scientific methods with the use of qualitative methods. Even if not all qualitative research methods such as quantitative research methods, some methods such as observation and interview are among the methods of the positivist understanding of science. In general, it is known that the methods applied in social sciences for more than a century are borrowed from positivist scientific approaches in the name of being scientific and positivist scientific principles and methods are taken as basis in research. Observation and experimentation are essential in positivist sciences, hence it is called empirical science. Since the methods revealed by positivist science deal with observations, experiments and facts expressed in numbers, it is difficult to say that all the results obtained express the truth. Various difficulties arise in the application of positivist scientific methods, which are mostly applied in natural sciences, to the social field, that is, to human-related issues. Because when we say human, we are talking about an area where many subjective issues come into play. People's feelings, emotions, thoughts, perceptions and attitudes can only be the subject of science when they are expressed verbally or behaviorally. However, it is not possible for us to measure many emotions, feelings and excitements that people do not express, cannot express and experience as an experience in the name of science. When the subject of religion, which mostly requires a subjective field, is added to all these, it is completely difficult to deal with a positivist approach and motot. For this reason, many objections have been made to the positivist understanding of science. At the beginning of these objections is the treatment of human, who is a social creature with high will power, as an object. In this study, the applicability of positivist scientific approaches in the field of social sciences is discussed in general. It has been criticized how valid and useful these methods, and especially quantitative methods, will be in the field of Religious Education. Because the science of Religious Education, which takes a large part of its subjects from religion and mostly consists of subjective subjects, contains a difficulty awaiting us in terms of its subjects. First of all, it is difficult to even say that quantitative research, which has been the subject of many criticisms, always reveals a scientific truth. It is almost impossible to apply quantitative methods to the field of religious education and to reveal the religious experience that constitutes many subjective thoughts, feelings, emotions and experiences with mathematical expressions. In recent years, research in the field of Religious Education in Turkey has turned to quantitative research methods, which brings with it a concern and a problem. Since the demographic studies carried out by the science of geography today consist of data based on numbers, it is possible to bring the same discussion to the agenda for quantitative studies in the field of Religious Education, while it is being discussed whether it actually belongs to the geography department or the statistics department. Thinking and examining social sciences like natural sciences may not give the desired result in the name of being scientific. Since it is not correct to consider man as an object as in natural sciences, he is the subject of events and facts. Emile Drukheim is one of those who argue that people can be treated and studied just like any other object. Durkeim, who wanted to adapt positivist methods to sociology, stated that sociology deals with 'social facts' and that social facts can be approached with the same objective method as basic sciences deal with their own phenomena. The point where positive scientists are wrong is that people exhibit similar behaviors in the face of certain objects and events. Whereas, people treat things the same way, not because they are physically identical to them, but because they have learned to classify them as belonging to the same group, put them in the same use, or know what to expect from them. However, the differences between human behaviors have a more significant and distinctive feature. Treating people like other living things in nature means treating them like inanimate beings. It is a "pathetic mistake" to treat inanimate objects as alive; Treating animate people as inanimate objects amounts to "apathetic error."